

Meer dan het gewone

Begin dit jaar hield ik in Wijk bij Duurstede twee avonden over de wordingsgeschiedenis van de Bijbel. Ik was al jaren fan van Marcus Borg, een Amerikaanse nieuwtestamenticus die goed toegankelijke boeken schreef over de evangeliën en over de Bijbel als geheel. 'Als met nieuwe ogen', zo wil hij dat we die oude boeken leren lezen. En toen verscheen er zo'n 5 jaar geleden ook nog een dik boek over de Bijbel van een Engelse hoogleraar uit Oxford, John Barton. Dagblad Trouw riep het meteen uit tot het nieuwe standaardwerk. Dat lijkt me terecht, het boek staat garant voor een boeiende en leerzame cursus. Maar toen we de eerste avond met het Oude Testament bezig gingen, stuiten we ook al snel op zeer taaie passages. De eindeloze reeksen vaak wonderlijke wetten, met name in de boeken Leviticus, Numeri en Deuteronomium. Volgens de joodse traditie staan in de Bijbel 613 geboden en verboden, een niet gering aantal. Die kunnen sterk naar inhoud en thema variëren. Geboden die we vandaag de dag als actueel en zinvol zien, omdat ze aanzetten tot recht en vrede, worden dan afgewisseld met wetsregels die we als onbegrijpelijk of dwaas ervaren. En soms stuiten ze ons regelrecht tegen de borst, bijvoorbeeld als vrouwen daarin als het bezit van mannen worden gezien. Of als iets verderop in Leviticus, hoofdstuk 20, homoseksualiteit een gruwel wordt genoemd en daarover zelfs de doodstraf wordt uitgesproken. Dat gaat er bij ons niet meer in, zo'n 2500-3000 jaar later. Zulke oude wetsregels kunnen echt niet meer.

Iets van dat dubbele zit al in het eerste fragment dat we lazen, uit Leviticus 19. Dat begint in vers 15 heel herkenbaar en actueel. Daar wordt het belang van onpartijdigheid in de rechtspraak onderstreept. Niemand mag worden voorgetrokken of naar de ogen worden gekeken, noch een rijke noch een arme. Ook wordt daar gewaarschuwd voor laster en wraakzucht die een gemeenschap ondermijnen. Zulke geboden bepalen ons bij de altijd weer opduikende gevaren van klassenjustitie en haatzaaij. Dat fragment nu loopt uit, volgens sommigen het hart van de Thora, op het gebod je naaste lief te hebben als jezelf. Leviticus 19 vers 18 - Jezus beaamt het volledig en combineert het met de liefde tot God. In het evangelie is dat het dubbelgebod van de liefde: heb God lief en de naaste als jezelf.

Vandaag heb ik echter bewust ook één vers doorgelezen. En dan kom je twee zacht gezegd nogal wonderlijke dingen tegen. 'Zaa je akker niet in met verschillende soorten gewassen', staat daar opeens. Vandaag de dag zullen boeren daar vol verbazing naar kijken. Ik ben niet deskundig op agrarisch gebied, maar heb wel eens gelezen dat je zoiets juist wel moet doen. Bijvoorbeeld om de grond niet uit te putten of aan natuurlijke bescherming van gewassen te doen. De ene plant trekt bijvoorbeeld insecten aan die een andere plant beschermen tegen luis. Zoals je in je tuin vogels en egels nodig hebt, en ook muizen en kikkers, om je tegen de opmars van de slakken te beschermen. Vreemd, deze woorden in Leviticus. En nog bonter is

het daaropvolgende gebod: 'Draag geen kleren die zijn geweven uit twee soorten garen'. Geen mens die daar nu nog het nut of de betekenis van ziet. Als we in elkaars nek de labels controleren van een blouse of trui (misschien iets voor tijdens de collecte) dan vrees ik dat we hier in een kerk vol wetsovertreders zitten. Wol, katoen, linnen en kunstvezels, we gebruiken het graag door elkaar heen. Helaas, naast waardevolle richtlijnen kent de Thora ook zulke wonderlijke, voor ons al snel dwaze wetsregels. Daar is ongetwijfeld veel over te zeggen, maar dat ga ik vandaag niet doen. Wel kan ik u in dit verband nog een ander zeer leesbaar boek aanbevelen, 'Het Oerboek van de mens' uit 2016, dat over die wonderlijke wetten een aardige theorie heeft ontwikkeld. Maar vandaag laat ik dat verder rusten.

Met name die vreemde, onbegrijpelijke wetten in de Thora konden in de kerk een scheef beeld oproepen. Het jodendom zou enkel star en wettisch zijn, vol achterhaalde geboden en verboden. Terwijl het in het christendom juist zou gaan om vernieuwing, vrijheid en liefde. Met die tegenstelling is menigeen groot geworden. En met die ogen werd ook de Bergrede gelezen. Want vind je dat beeld niet terug in het fragment van vanochtend, uit Matteüs 5? Zien we daar niet de antithese tussen wat joden leren van Mozes en – heel anders – wat christenen leren van Jezus. De grote antithese tussen de starre, voorbije wetten van de Thora en de ruimte, goedheid en genade van het evangelie? Zo zou het in het jodendom helaas om kille vergelding gaan: 'oog om oog en tand om tand', een gebod uit Exodus 21. Terwijl het christendom aanstuurt op bijna eindeloze vergeving, zeventig maal zeven maal.

Dat beeld laat zich graag voeden door de bikkelharte politiek van de staat Israël ten opzichte van de Palestijnen, ook nu weer in deze tijd. Zeker, de aanslag van Hamas was gruwelijk en barbaars, daar mag je niets aan afdoen. Maar de vergelding, met nu al het dertigvoudige aan doden, is opnieuw buitenproportioneel. Het Internationale Gerechtshof, dat onderzoekt of dit niet als genocide moet worden gezien, een voor Israël uiterst pijnlijke verdenking, gaf al een serieuze waarschuwing. Zo'n vergelding is ook zeker niet bijbels. Anders dan menigeen denkt, is het bijbelse 'oog om oog en tand om tand' eigenlijk een heel redelijk principe. Dat wil juist buitenproportionele wraak voorkomen en stelt paal en perk aan straf en vergelding. Letterlijk leert dit principe namelijk: het verlies van één oog mag je niet vergelden door bij de ander twee ogen te verblinden. Nee, het is één om één. Vergelding moet proportioneel zijn en niet uit de hand lopen door dubbel, laat staan twintig- of dertigvoudig wraak te nemen.

Zo'n wetsregel voorkomt dus de escalatie die we dagelijks om ons heen zien. Als je een klap krijgt, is je eerste neiging die persoon meteen terug te slaan. Niet met één tik, nee, het liefst geef je meteen een dubbel portie terug. Niet terugslaan druist dan in tegen onze intuïtie. Maar zo loopt een ruzie al snel uit de hand, het begint klein, maar eindigt groot. Om zo'n escalatie tegen te gaan, kende het jodendom deze

goede, in de kern humane regel: een oog voor een oog, een tand voor een tand. Dat betekent dus niet: neem maar lekker wraak, leef je daarin uit. Dat wordt juist ingeperkt door deze leefregel. Het is letterlijk één om één. Slaat iemand jou een blauw oog, dan sla je hem er niet twee terug. Of sneuvelt er tijdens een ruzie één tand, dan probeer je niet die ander een heel kunstgebit te bezorgen. Anders lopen dingen als straf en vergelding al snel uit de hand. De huidige handelswijze van Israël is dus allesbehalve bijbels. Maar goed, het huidige Israël van Netanyahu is ook niet het bijbelse volk van de Thora, laten we die vergissing niet maken. Dat ligt allemaal heel complex.

In de Bergrede wijst Jezus die oude regel niet zomaar af maar gaat Hij nog een stap verder. Een klap hoeft misschien helemaal niet op ruzie uit te draaien. In plaats van meteen intuïtief wraak te nemen, kun je ook iets onverwachts doen. Niet uit lafheid, maar met de bedoeling die ander te verwarren en op andere gedachten te brengen. Stel dat iemand je een tik geeft, en je slaat niet meteen terug. Maar je zegt heel rustig: kijk eens, ik heb nog een wang. Dan hoop je natuurlijk niet op een volgende tik. Maar wel kan het zomaar heel verrassend werken. Dan schrikt iemand als het ware wakker en ontdekt hij of zij bij zichzelf: wat ben ik nu stom bezig, slaan is eigenlijk heel zielig. Op zo'n manier komt iemand tot bezinning en gaat hij of zij in de spiegel kijken. Zo'n creatieve reactie als de andere wang toekeren, doorbreekt dan de cirkel van geweld en voorkomt escalatie.

In de wereldpolitiek zal zoiets niet veel helpen. Als je iemand als Poetin de andere wang toekeert, zal hij nog een keer uithalen. Geef je hem in Oekraïne ongehinderd de ruimte, dan rukt hij verder op met zijn snode plannen – waarschijnlijk om te beginnen naar de Baltische staten. Het annexeren van De Krim – kregen we achteraf pas door – was een teken aan de wand. Ook onder leden van terreurgroepen of drugsbendes, vermoed ik, zal het tonen van de andere wang weinig succes hebben. De enige taal die men daar spreekt is die van blind geweld. En evenmin zal de man die zijn partner en gezin terroriseert met geestelijk of fysiek geweld erdoor veranderen. Die heeft geen andere wang nodig, maar TBS en therapie. Maar in de dagelijkse omgang met elkaar, in de buurt, op het werk en ook in de kerk, kan het heel goed uitpakken. Door lomp of agressief gedrag niet meteen met gelijke munt te betalen, maar iets onverwachts te doen, ontstaat er zomaar een heilzame ruimte voor reflectie en bezinning. Een mooi voorbeeld blijft dat van politicus Wiegel, toen hij werd uitgescholden. Iemand riep hem – ik zal het netjes houden – iets toe als 'onbenul'. Hans Wiegel bleef kalm en antwoordde toen relaxed: aangenaam kennismaken, fijn dat u zich al even hardop hebt voorgesteld. Nou, mijn naam is Wiegel! Misschien hoort het bij een goede mediatraining, maar het werkte prima. Iedereen schoot in de lach, en hopelijk ontdooide meneer 'onbenul' zelf ook ter plekke.

In de Bergrede gaat het dus niet om antithesen, alsof Jezus leert: wat jullie vroeger van Mozes leerden is helemaal fout. Nee, Hij daagt mensen juist uit nog een stapje verder te gaan dan Mozes. In plaats van de antithese, die wij er in kunnen lezen, wordt het bij Jezus een superthese, een soort overtreffende trap. Na het goede dat Mozes ons op meerdere momenten leerde, heb je volgens Jezus ook nog zoiets als beter en best. Want je kunt wel kiezen voor vergelding, en in veel situaties – denk aan het onmisbare strafrecht in ons land – kun je ook niet anders. Maar met name op persoonlijk vlak kan het heel verrassend en vernieuwend werken daarvan af te zien. Niet meteen met gelijke munt terug betalen en voor vergelding kiezen, maar eerst een creatieve weg zoeken om een ruzie beperkt te houden. Zo zoek je met elkaar naar vrede. Dan doe je volgens de Bergrede 'meer dan het gewone' en kunnen er verrassende dingen gebeuren. Want daar draait het om, in de superthesen van Jezus: durf je als volgeling van hem 'meer dan het gewone' te doen?

Dat klinkt nog sterker door in het tweede fragment uit Matteüs 5. Daar houdt Jezus zijn leerlingen voor: het is niet zo moeilijk om je naaste lief te hebben en je vijand te haten. Maar kun je ook je vijand liefhebben, en bidden voor wie je vervolgen? Veel mensen – zo vul ik dat maar even in – draag je als vanzelf een warm hart toe, maar je kunt niet iedereen even lief en aardig vinden. Er zijn altijd mensen die je minder goed liggen, maar ook die kun je met respect behandelen. En als iemand je ronduit tegenstaat of zelfs een vijand wordt, ook dan blijft het belangrijk geen olie op het vuur te gooien. Ook al heb je dus een vervelende collega, ga hem niet sarren. Ook al heb je een nare buurvrouw, blijf haar gewoon groeten.

Wees voor zover het aan jullie ligt, kan Paulus schrijven in de lijn van Jezus, vriendelijk naar alle mensen. Verlaag je dus nooit tot het niveau van de ander. En laat je niet meeslepen in geroddel, scheldpartijen of dreigementen, maar blijf daar zoveel mogelijk buiten. Op die manier kun je elkaar met respect behandelen en gun je iemand die je niet ligt toch gewoon het beste, zonder haatdragend of rancuneus te worden. En wie weet... wie weet komt er ooit een moment om zo iemand met nieuwe ogen te ontmoeten en dingen uit te praten en recht te zetten, ook dat proef ik in deze woorden van Jezus. Dan is het prettig als er geen onnodig hoge drempels liggen. Dat voorkom je door normaal te blijven doen.

Wees genadig zoals God genadig is. Dat is de onderliggende boodschap van Jezus, hier in de Bergrede. Want genade maakt je vrij, en leert je om wedijver, woede en wraak los te laten. Als genadig en mild mens durf je verder te gaan in goedheid en liefde dan in het algemeen van je wordt verwacht. In de Bergrede heet dat 'uitzonderlijk leven', of in de vorige vertaling nog net iets mooier: 'meer dan het gewone doen'. Het is de uitdaging om als christen royaal te zijn naar een ander, in je aandacht, liefde en vergeving – niet standaard, maar wel als het maar even kan. Dat royale leven zien we al bij Mozes, in de leefregels die hij meegeeft aan het volk

Israël. Dat royale zit des te sterker – als superthese – in wat Jezus ons leert, en in hoe Hij zelf ons voorgaat in wat liefdevol leven is, in breken en delen, geven en vergeven.

God zelf is niet uit op vergelding en wraak, laat Jezus ons zien, maar zet ons op het andere been met zijn royale en verrassend liefde. Dat maakt ons tot milde mensen in de omgang met elkaar, zo mogelijk met vriend én vijand. Daar komt het op aan in de Bergrede en in heel het evangelie: wees genadig zoals God zelf genadig is. Amen

Westerkerk Amsterdam - zondag 25 augustus 2024

Verkondiging bij Leviticus 19, 15-19 en Matteüs 5, 38-48

Jan Offringa, predikant te Wijk bij Duurstede